

INTERVJU Enes Karić, profesor Fakulteta islamskih nauka, povodom 70

Nije dobro higijenizirati tradiciju, pa ni tradiciju islama

Nije hafiz Traljić jedini koji bilježi da je Mehmed Handžić u svojoj generaciji bio najbolji na Al-Azharu, to bilježe i drugi, a poseban dokaz za to su sama djela koja Handžić tada objavljuje na arapskom jeziku. Studenti su ga prozvali Šejhom, u Kairu je živio uz knjige i rukopise, pohađao je predavanja, jedva da je ikad otišao u kafanu

Razgovarala: Edina Kamenica

? Sarajevo je, pored ostaloga, poznato i po svojim brojnim učenim ljudima, rođenim ovdje ili onima koji su tu život proveli. Koga biste Vi, od tih učenjaka, posebno izdvojili, čija misao i djelo Vas i danas nadahnjuju?

- Kao znameniti grad bogate duhovnosti, koja se ovdje snažno očitovala u mnogim važnim epohama, Sarajevo je imalo svoje učene ljude, pisce, učenjake, naučnike, putnike... Vratimo li se vašem pitanju o učenjacima koji su u Sarajevu živjeli, dobro je podsjetiti da Hazim Šabanović u svome opsežnom pregledu djela znamenitih muslimanskih pisaca, teologa, alima, pjesnika, historičara itd., za veliki broj njih navodi da su rođeni u Sarajevu, ili da su tu živjeli barem jednu dionicu života. Meni su iznimno važna imena mnogih Sarajlija, recimo, ljetopisca Mula Mustafe Bašeskije, ali i ime komentatora Kur'ana Muhameda Muse Allameka, kao i Muhameda Nerkesija, itd, itd. I Hasan Kafi Pruščak, čiju 400. godišnjicu smrti trebamo obilježiti tokom 2015, živio je neko vrijeme u Sarajevu.

Bosanski termini

Ostanemo li u vremenskom platu od ovih nama bližih stotinu i nešto godina uočavamo da je Sarajevo makar nekoliko godina bilo zavičajem nobelovcima Vladimiru Prelogu i Ivi Andriću, u Sarajevu su duže ili kraće živjeli i Safvet-beg Bašagić, Meša Selimović, Skender Kulenović i mnogi drugi.

? Jedan od najpoznatijih sarajevskih alima je i Mehmed Handžić, koji je živio samo 38 godina, ostavivši dubok trag u islamskoj teološkoj misli, i ne samo tu. Šta Vas, a u vezi sa Handžićem, posebno fascinira?

- Fascinira me pisano djelo Mehmeda Handžića, napose ona dionica njegove pisane zaostavštine koja se bavi tradicionalnim islamskim naukama. Handžić suvereno piše u poljima hadisa, tefsira, teorije islamskog prava, historije... Izvanredan je stilist, esejist, dobro prevodi poeziju, on je i "sahibu l-elsineti-s-selase" (to jest, dobro poznaje tri važna islamska jezika: arapski, turski, perzijski). Kada smo, prije nekih 17 godina, akademik Esad Duraković i ja radili na izdavanju jednog izbora iz Handžićeve pisane zaostavštine, vidio sam iznova da se u osobi Handžića našao temeljito obrazovani tradicionalist koji je prihvatio sa-

vremene oblike širenja nauke i učenosti (štampa, novine, časopisi, itd). Bosanski jezik Mehmeda Handžića ima mnogo odlika koje krasi jezik književne elite iz bosanskohercegovačke gradske sredine iz prvih decenija 20. stoljeća.

? Handžić je diplomirao 1931. godine u Kairu, na Džamii-l-Azheru. Govoreći o tom periodu njegovog života u knjizi "Istaknuti Bošnjaci", hfz. Traljić kaže da je u Kairu bio najbolji student? Šta je uopće značilo biti student tog univerziteta?

- Azharski univerzitet (ili Džamii-l-Azhar) u Kairu je u vremenu između dva svjetska rata doživio pravi procvat, iako kratkotrajan. Kairo je bio poprište intelektualnih debata "za i protiv Zapada", "za i protiv reforme", "za i protiv modernosti", itd. Handžić, kao svršnik sarajevske šerijatske gimnazije, dolazi na Al-Azhar sa već dobrim znanjem arapskog jezika, i tu studira u periodu od nekih šest godina, 1926-1931. Doista, nije hafiz Traljić jedini koji bilježi da je Mehmed Handžić u svojoj generaciji bio najbolji na Al-Azharu, to bilježe i drugi, a poseban dokaz za to su sama djela koja Handžić tada objavljuje na arapskom jeziku. Studenti su ga prozvali Šejhom, u Kairu je živio uz knjige i rukopise, pohađao je predavanja, jedva da je ikad otišao u kafanu. Posebno je volio hadis i sunnet (tradiciju Poslanika islama), ali i historiju, napose discipline iz kulturne historije.

? Zanimljivo je da Handžićev priručnik "Uvod u tefsirsku i hadisku nauku" i danas služi kao udžbenik u Medresi, no da li je tačno da su učenici Medrese organizovali i štrajk zbog, navodno, preostre discipline koju je Handžić uveo?

- Iz "Uvoda u tefsirsku i hadisku nauku", tog divnog Handžićeva udžbenika, i ja sam učio u medresi osnovne discipline u tumačenju kur'anskih i hadiskih tekstova. Na taj udžbenik i danas se u našim medresama pozivaju, premda su, naravno, u BiH

između Mehmeda Džemaludina Čauševića (umro 1938) i Huseina Đoze (umro 1982). Mi se na stranicama njihovih knjiga osvjedočavamo u jednu veliku energiju stvaranja islamske terminologije u idiomu savremenog bosanskog jezika... Kod njih trojice, kao i kod mnogih drugih bosanskohercegovačkih mutekelimina, mutesavifina, itd, mi vidimo i pomaljanje specifičnog islamskog mišljenja, s različitim stupnjem izgrađenosti i razvijenosti.

Kad je posrijedi Mehmed ef. Handžić kao profesor u Gazi Husrev-be-

denti uveliko uvažavali i cijenili.

? Sudjelovao je i u izradi arapske gramatike za medrese i druge škole, predavao je i na Višoj islamsko-šerijatsko-teološkoj školi tefsir te osnove i filozofiju šerijatskog prava i, nažalost, nije, zbog smrti, dovršio skriptu o tome. Iz predavačkog dijela njegova života, šta je to što ste Vi nastojali sami primijeniti?

- Dakako, Handžić je (ko)autor dvotomne gramatike arapskog jezika, zajedno sa Šaćirom Sikirićem i Muhamedom Pašićem. U Gazi Husrev-begovoj medresi moga vremena (1973-1978) to je bio osnovni udžbenik arapskog jezika. To je jedan od značajnijih udžbenika (gramatike) arapskog jezika koji su se pojavili kod nas. I u vezi s tom gramatikom važno je primijetiti domišljanje terminologije bosanskog jezika, u ovom slučaju gramatičke, semantičke, stilističke, itd. Za njegov udžbenik iz filozofije šerijatskog prava osvjedočio sam se da je nedovršen. Po onom što sam vidio iz dijela koji je urađen, riječ je o pokušaju tradicionaliste da filozofijski obrazloži intencije šerijatskog prava. Tu se vidi Mehmed Handžić koji je čitao evropska pravna djela, vjerovatno pod utjecajem jedne "prosvjetiteljske" atmosfere na Višoj islamskoj šerijatsko-teološkoj školi u Sarajevu.

Kad je posrijedi dio vašeg pitanja o tome šta sam ja mogao primijeniti iz "predavačkog dijela Handžićeva života", rekao bih da je u predavanju teoloških, teozofskih i, općenito, tradicionalnih disciplina najvažnije poznavati tradiciju i priznavati je u njezinoj raskošnosti. Nije dobro higijenizirati tradiciju, pa ni tradiciju islama, nije dobro naše današnje perspektive postavljati kao sudije davnim školama hermeneutike i egzegeze. Niti je dobro puritanizirati tradiciju. Nažalost, imate danas na djelu jednu pomamu kod "pravih muslimana" da se izbacuju npr. mudronosne priče iz komentara Kur'ana, te se ti komentari objavljuju okljaštreni, itd. To ne treba činiti. Možda ponekad zateknemo i Handžića kako je selektivan u tretiranju tradicije islama, ali, ipak, nije podlegao metodologiji puritanizma. On ima povjerenje u duhovnu snagu mudronosne poezije, mudronosnih priča. Neke je i sam donio u svojim esejima. Naravno, danas moramo drukčije poznavati i drukčije prilaziti islamskoj tradiciji, ali ko u BiH hoće da se bavi "velikim naukama vjere", treba imati u vidu i Handžićeve tradicionalne metode.

KUĆNI DERSOVI

Otkad je Sarajevo grad sa džamijama, hanikasima, tekijama i medresama, od tada postoje i tzv. kućni dersovi ili predavanja iz islamskih disciplina u porodičnom krugu mnogih znanih i neznanih mecena. Mehmed ef. Handžić se uključio u tu tradiciju, predavao je i izlagao islamske nauke prateći sadržaj nekoliko tradicionalnih komentara Kur'ana, kao i tradicionalnih islamskih moralki. Ovi dersovi bili su prilika i za ono što se danas naziva cjeloživotnim obrazovanjem

urađeni i savremeniji udžbenici iz tefsirske i hadiske nauke. Ono što je važno kazati za "Uvod u tefsirsku i hadisku nauku" (a često i za njegova druga stručna djela), jeste činjenica da Handžić tu, ponekad prvi put, daje ili stvara bosanske teološke, dogmatske, kalamske itd. termine, to jest prijevode, za arapske termine iz određenih klasičnih islamskih naukovnih disciplina. Nije to bio nimalo lahak posao. U tom pogledu Handžićeva djela su jedna zlatna karika

govor medresi, te na Višoj islamskoj šerijatsko-teološkoj školi, pisana svjedočanstva o njemu govore da je bio ozbiljan profesor tradicionalnog usmjerenja. Hafiz Traljić je pričao da se ef. Handžić nije nikada pojavljivao u javnosti bez ahmedije i džube, a predavanja je uvijek imao pripremljena, napisana, potkrijepljena tradicionalnim izvorima. Nije mi poznato da se protiv Handžićeve strogoće štrajkovalo, poznato mi je samo da su ga njegovi učenici i stu-

Nažalost, imate danas na djelu jednu pomamu kod "pravih muslimana"

godina od smrti Mehmeda Handžića

? Za Handžića se veže i običaj koji je gotovo, kažem gotovo, zamro u Sarajevu, a to su dersovi po kućama? Koliko su njegovi vazovi po džamijama i ti dersovi doprinisili razmjeni ideja, često i suprotstavljenih?

- Otkad je Sarajevo grad sa džamijama, hanikasima, tekijama i medresama, od tada postoje i tzv. kućni dersovi ili predavanja iz islamskih disciplina u porodičnom krugu mnogih znanih i neznanih mecena. Mehmed ef. Handžić se uključio u tu tradiciju, predavao je i izlagao islamske nauke prateći sadržaj nekoliko tradicionalnih komentara Kur'ana, kao i tradicionalnih islamskih moralki. Ovi dersovi bili su prilika i za ono što se danas naziva cjeloživotnim obrazovanjem. Nadalje, kućna predavanja bila su neka vrsta duhovnog uzdizanja, ili barem duhovnog okrepljivanja, izvan formalne ili hladne atmosfere škole ili fakulteta. Hafiz Traljić je bio svjedokom da je ef. Handžić držao uvodna predavanja iz tefsira po Nasafiju, kao i druga predavanja iz tzv. dogmatskih komentara Kur'ana.

Handžićevi dersovi po kućama, ali i Handžićevi vazovi po džamijama, oblikovali su jedno javno mnijenje koje je imalo umjereni tradicionalni smjer. El-Hidaje, ulemansko udruženje koje će Handžić osnovati, širilo je to javno mnijenje po BiH...

? Na čijoj je strani bio u polemici između reisa Čauševića i h. Mujage Merhemića?

- Nema nikakve sumnje da je Mehmed ef. Handžić bio na strani tradicionalista i na strani hadži Mujaže Merhemića, premda se stupanj tadašnje Handžićeve eksponiranosti na pravcima podrške tradiciji - ili njezine odbrane - ne može mjeriti sa stupnjem Merhemićevog gorljivog zagovaranja te tradicije. Drugo, Handžić je u začetku tog duela Merhemić - Čaušević još bio student u Kairu. Kasnije će doći vrijeme (1937-1938) pa će Handžićev krug iz El-Hidaje voditi polemiku sa Čauševićem, bilo je žestokih tekstova s obje strane oko prevođenja Kur'ana kao i pitanja kojom tradicijom to činiti.

Reisu-l-ulema Čaušević, kao reformista, bio je čvrsto uvjeren da sami muslimani mogu, iz svoga vremena, stvarati djelotvornu tradiciju koja je, sve dok je oni stvaraju kao muslimani - islamska. S druge strane, ili nasuprot tome, ef. Handžić je smatrao da je islamska tradicija već tu, samo joj se treba vraćati i tim vraćanjem treba je potvrditi, a potvrdićemo je ako sebe duhovno okrijepimo, te ako sa same tradicije odstranimo novotarije i prirasline. To su samo neke pozicije škola islamskog mišljenja, i neka polazišta debate među njima. Reformizam, s jedne, i tradicionalizam, s druge strane, i danas vode svoje debate, koje nam mogu ponekad izgledati i dosadne, nepotrebne, itd, ali su one naprosto tu, ne samo kod nas muslimana već i kod jevreja, kršćana...

Handžić kao da se bojao da bi reforma svega i svačega kod muslimana izmijenila vjeru u njezinim temeljima. Čaušević je, opet, smatrao da

će reforma i osavremenjivanje muslimanskog života obogatiti muslimane, učiniti ih pokretljivim, dinamičnim. Samim tim i njihova vjera islam će biti dinamičnija, prijemčivija, dobiće na važnosti. Ova polazišta se vide i u žestokim polemikama oko prevođenja Kur'ana, a vodile su se između Handžićeva kruga El-Hidaje, s jedne, i Čauševića, s druge strane. Polemika je potrajala gotovo sve do Čauševićeve smrti 1938. godine. Čaušević je tražio da se Kur'an prevodi, uvijek i iznova, iz naše sadašnjosti. Handžić je bio na pozicijama da je sama tradicija sa svoje strane već davno ustanovila šta Kur'an doista znači, te se toj tradiciji treba iznova vraćati za rješenja. Pa i po cijenu da se prošlosti da prednost u odnosu na sadašnjost... Da se razumijemo, nije Handžić bio protiv prevođenja Kur'ana, već je izražavao veliki oprez spram prijevoda koji nisu iznikli iz kanona provjerene tradicije.

? Handžić je proučavao i život muslimana na Siciliji, u Mađarskoj, Poljskoj, historija ga je i inače zanimala. Ponekad mi se čini da se od tih njegovih studija o islamu u ovim zemljama nije daleko do danas omdaklo?

TEORIJE ZAVJERE
Smatram da je potrebno uraditi kritička istraživanja o djelu i djelovanju Mehmeda Handžića tokom Drugog svjetskog rata. Potrebno je da taj posao obave historičari, prije svega oni. Kad je posrijedi Handžićeva prerana i iznenadna smrt, o njoj doista postoje teorije zavjere

- Handžić je volio historiju zato što je volio tradiciju, historijska nauka osiguravala mu je metodološka polazišta za razvrstavanje tradicije. Prema Handžiću, tradicija je velika zato što je (i ako je) izdržala zub vremena. Napisao je mnoge članke, često lijepe eseje i crtice, iz historijskih tema. Naravno, razlikuje se stupanj uspješnosti u Handžićevom bavljenju historijom, s jedne, i u njegovom bavljenju tradicionalnim islamskim naukovnim disciplinama, s druge strane. Hamdija Kreševljaković je to primijetio. Jednom prilikom je i napisao da Handžić nije posvetio dovoljno vremena nekim svojim radovima.

Drugim riječima, Handžić teolog bolji je od Handžića historičara, ali je zanimljivo vidjeti i to kako se on bavio historijom, s kojim sve vrstama romantizma je bio obuhvaćen, kakve sve vrste proricanja unatrag je on koristio, itd. Još se o tome čeka temeljito istraživanje, ne samo u odnosu na djelo Handžića već i na djelo Huseina ef. Đoze, pa i mnogih naših drugih alima, muderisa, derviša, itd.

? Zahvaljujući Handžiću, sačuvani su podaci o 223 naše ličnosti, koje su se istakle na književnom, prosvjetnom i kulturnom nivou, interesovali su ga i pjesnici, mnogo je prevodio... Da li bi danas

cijeli tim ljudi uradio to što je on sam?

- Vi ovim aludirate na Handžićevo djelo "El-Dževeru l-Esna" (Najblis-taviji dragulj), koje je izišlo negdje 1930. u Kairu, na arapskom jeziku, i koje sa svojih stranica predstavlja podatke o životima, djelima i djelovanjima velikog broja bosanskohercegovačkih (poglavito muslimanskih) pjesnika, teologa, teozofa, alima, sufija, jezikoslovaca, logičara... Ovo djelo je važno, naravno. Ono je arapskom i tradicionalnom muslimanskom svijetu i čitateljstvu predstavilo Handžićevo viđenje pisane tradicije bosanskohercegovačkih muslimana na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. U tom pogledu Handžićeve zasluge su neizmjerne. Svojom erudicijom i znanjem nadomjestio je rad mnogih učenjaka. Dakako, na ovom području nekoliko koraka naprijed učinio je dr. Hazim Šabanović svojim djelom "Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima", a da i ne spominjem mnoga djela koja su se iz tog područja pojavila u angažmanu vrijednih ljudi Orijentalnog instituta u Sarajevu, zatim Filozofskog fakulteta u Sarajevu, te, također, Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, kao i u nekim drugim našim ustanovama. Iako Handžiću pripada zasluga u jednom velikom, inicijalno važnom, svraćanju pozornosti na stariju pisanu baštinu bh. muslimana, smatram da bi on danas bio ponosan na sve što su uradile institucije koje sam spomenuo, kao i one koje ovdje nisam spomenuo, ali se njihov rad kod nas zna iako bi se mogao mnogo više respektirati.

? Handžićeva smrt, a ovi dana se navršava 70 godina od nje, navodno, zbog komplikacija operacije bruha u Vojnoj bolnici u kojoj je odslužio vojnu obavezu, i danas je intrigantna?

- Na Handžićevu iznenadnu smrt često se gleda kao na posljedicu njegovih političkih stavova. Mnogo šta oko toga nije nam poznato, a treba se sačuvati nagađanja. Ako staloženo pristupimo Handžićevom političkom angažmanu od 1941. do 1944. posve jasno vidimo da sa njegovim stavovima ne mogu biti zadovoljni ni partizani, ali ni tadašnje njemačke, odnosno NDH vlasti. S jedne strane, tačno je da je Handžić dizao svoj glas protiv propale Kraljevine Jugoslavije, te su, u tom pogledu, njegova mišljenja ponekad bila veoma bliska tadašnjim "hrvatskim" ili, da tako kažemo, NDH stavovima. Ali, Handžić je u nekoliko navrata, stavljajući život na kocku, dizao svoj glas, javno i otvoreno, protiv progona Srba, Jevreja, Roma i drugih ljudi u doba NDH.

Smatram da je potrebno uraditi kritička istraživanja o djelu i djelovanju Mehmeda Handžića tokom Drugog svjetskog rata. Potrebno je da taj posao obave historičari, prije svega oni. Kad je posrijedi Handžićeva prerana i iznenadna smrt, o njoj doista postoje teorije zavjere. Sa današnje distance od 70 godina teško je išta pouzdano dokazati. Bez dokumenata to je još teže učiniti.

? Zbog čega je o Handžiću decenijama bila debela šutnja ako

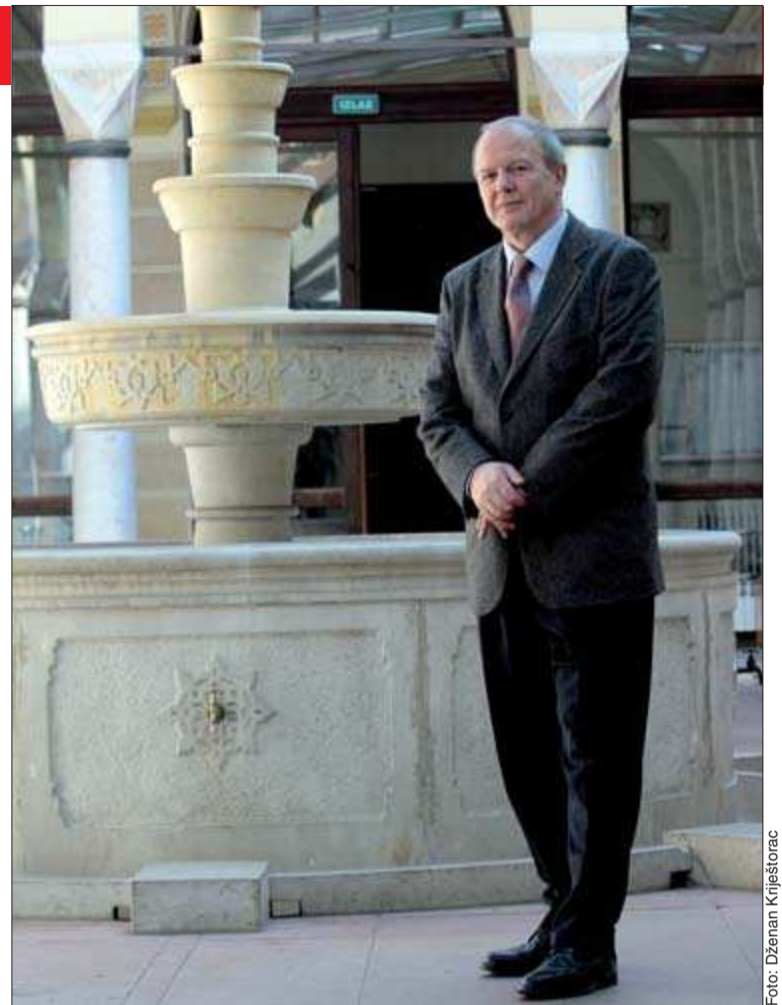

Foto: Dženan Klještorac

je činjenica da je upravo on jedan od inicijatora Sarajevske rezolucije 1941. godine, koja samo može služiti na čast i inicijatorima i muslimanskom narodu uopće? Zašto se značaj ove, i drugih sličnih rezolucija, rijetko ističe?

- Muslimanske rezolucije protiv progona Srba, Jevreja, Roma i drugih, kako Sarajevska rezolucija, tako i druge, izravno su podstaknute stavovima i djelovanjem Mehmeda Handžića, Kasima Dobrače i njihova kruga. Šutnja o rezolucijama trajala je nakon 1945, to jest, u vrijeme socijalizma, zbog toga jer se "pravo na antifašizam" kao i "pravo na simboličko blago revolucionarnog djelovanja", svojatalo od vladajuće komunističke partije. Dakako, o ovim rezolucijama je pisao dr. Muhamed Hadžijahić početkom sedamdesetih godina. Kasnije je o rezolucijama pisao i prof. Muhamed Huković i drugi.

Dobra djela su vječna

Ipak, ove rezolucije nisu se šire spominjale sve do posljednjih decenija 20. stoljeća. Tada su i objavljene, učinio je to 1990. godine Saćir Filandra, objavljene su u Književnoj reviji (urednik je bio Zilhad Ključanin). Potrebno je na ove rezolucije podsjećati, pa i prilikom obilježavanja 70 godina od Handžićeve smrti. Muhidin Pelesić je davno primijetio da su ove rezolucije bile krik slobode u porobljenoj Evropi. Ipak, iznova naglašavam da se političko djelovanje muslimanskih vjerskih prvaka i uleme tokom Drugog svjetskog rata treba podvrgnuti kritičkom istraživanju historičara.

? Handžić je bio i na čelu Odbora narodnog spasa, o kojem se također malo zna?

- Rekao bih da je Handžić bio među nekoliko vodećih ličnosti koje su 1942. osnovale Odbor narodnog spasa. Osnovan usred viora Drugog svjetskog rata, bavio se u prvom redu zbrinjavanjem izbjeglica, ratnim

nedaćama, itd. Uočava se da je imao i određene političke stavove prema tadašnjem položaju BiH u NDH, jer je veoma brzo od ustaških vlasti bio prokazan kao odbor koji za BiH traži autonomiju, itd. Odbor je pokušao upoznati javnost u svijetu o zločinima počinjenim u BiH, o četničkim pokoljima nad muslimanima, itd. Handžićeva uloga u Odboru narodnog spasa bila je i politička i humanitarna. I ova dionica iz Handžićeva života uglavnom nije dovoljno poznata, niti istražena. Da li će arhivi ponuditi i hoće li se u njima otkriti više dokumenata o teškom periodu Drugog svjetskog rata kod nas, ostaje da se vidi.

? Tvrdi se da je bio vrlo, vrlo skroman, da sebe nimalo nije štedio? Šta današnji intelektualci duguju ovom čovjeku? Šta muslimani? Šta ste Vi od njegovog života i djela, prije svega, naučili?

- U pravu ste kad ovim riječima ukazujete na Mehmeda ef. Handžića kao alima. Njegovi savremenici tvrde da je bio tradicionalni islamski alim sa edebom (čudoređem) skromnoga čovjeka. Za takve alime ovaj svijet je prolazan, on je, kako kaže Al-Gazali, most preko kojeg treba pažljivo preći, ne vrijeđajući nikoga, ne prteći na pleća ono preteško, ono što se ne može rahat prenijeti na drugu stranu. Handžić je svoje poglede o vjeri i čudorednom životu pojednostavljeno iznosio u svojim propovjedima ili vazovima, mnoge je držao u Begovoj džamiji. Ima u njima mnogih dionica koje su intonirane sufijski, sa rezimeom: "Dobra djela su vječna, čovjek je prolazan!" Eto, sve to se može naučiti od Mehmed ef. Handžića, napose danas kad su ruke čovječanstva pune nafte, novca, čelika, betona, stakla, industrije različitih vrsta. Mojoj generaciji Handžićevi eseji o vjeri mogu poslužiti kao potvrda onog zlatnog sufijskog pravila: "Li kulli maqam maqal!" (Besjedi treba naći kontekst, besjeda ima svoje slušateljstvo).

mana" da se izbacuju npr. mudronosne priče iz komentara Kur'ana